

i 429. Te dwie ostatnie usterki są zresztą drobne, podczas gdy na ogół ustalenia zawarte w recenzowanej książce cechują się dużym stopniem dokładności i solidności, chociaż do Królestwa Polskiego odnosi się to chyba w stopniu nieco mniejszym niż co do Rosji (Cesarstwa)³.

W literaturze polskiej, podobnie jak i rosyjskiej, nie ma dotąd tego rodzaju zestawień informacyjnych, tak pomocnych w studiach i badaniach z zakresu różnych gałęzi nauki historii. Dotyczy to także danych personalnych o kierownikach instytucji państwowych, których to danych tak często brak pod ręką w pracy historyka czy archiwisty. Ileż to razy musiałem sam mozolnie sprawdzać przy różnych okazjach kolejność urzędowania poszczególnych ministrów i dyrektorów głównych prezydujących w Komisji Rządowej Sprawiedliwości Królestwa Polskiego (bez wyjątku Polaków do 1875 r.), a pełną ich listę napotkałem dopiero w książce Amburgea⁴.

W konkluzji wypada więc jeszcze podkreślić, że recenzowana książka może z powodzeniem spełnić pożyteczne zadanie jako zbiór informacji o rozwoju organizacyjnym władz wyższego stopnia w Rosji⁵ oraz krajach z nią związanych przed rewolucją 1917 r., jak w Finlandii i Polsce centralnej. Pomijając niefortunna próbę wstępnych uogólnień, wartość książki Amburgea polega na wspomnianej funkcji informacyjnej, co jest niewątpliwie zadaniem skromnym, pozbawionym „połotu” szerokich konstrukcji historycznych czy teoretycznych, ale mimo to ważnym.

WŁADYSŁAW SOBOCIŃSKI (Warszawa)

Christian Thomasius, *Über die Hexenprozesse, Überarbeitet und herausgegeben von Rolf Lieberwirth, Weimar 1967, H. Böhlau Nachfolger.*

Jest rzeczą niezwykle charakterystyczną, iż nie słabną zainteresowania nauki problematyką tej wielkiej epoki przewartościowywania pojęć i spraw, jaką był potężny nurt osiemnastowiecznego humanitaryzmu. Ostatnie lata wraz z bogatym dorobkiem rocznicy bekkariowskiej przyniosły także i cenne nowe wydania klasycznych pozycji czołowych humanitarystów niemieckich. W roku 1966 J. Lekschas opublikował głośne komentarze „niemieckiego Beccarii” — Karla Ferdinanda Hommela jakimi tenże zaopatrzył niemiecki przekład nieśmiertelnego dzieła Beccarii¹.

³ Z innych zauważonych nieścisłości wskazałbym jeszcze na Komisję Prawniczą (przy Komitecie Urządzącym), której prezesem był według danych na s. 434 D. Gotowcew od 1866 r. W istocie, już poprzednio, w latach 1864-1865 sprawował tę funkcję W. Arcimowicz, Polak związany z rdzenną Rosją węzłami rodzinnymi i karierą służbową; stanowisko jego było jednak od początku niepewne wobec konfliktu z M. Milutinem, głównym dyrygentem ówczesnych reform carskich w Królestwie. Tenże Arcimowicz był (podobnie jak Wielopolski w latach 1861-1863) wiceprezesem Rady Stanu, czego nie zaznaczono na s. 432.

⁴ Zob. s. 425-426, 433. Było ich łącznie szesnastu, z tego sześciu przed 1831 r. Tymczasem np. u S. A s k e n a z e g o, *Sto lat zarządu w Królestwie Polskim 1800-1900*, Lwów 1903, s. 36 — wylicza się dla okresu Królestwa konstytucyjnego tylko 4 ministrów sprawiedliwości, pomijając F. Węgleńskiego i, sprawującego zastępczo ten urząd, ale przez czas dość długi, M. Woźnickiego. Trzeba zaznaczyć, że Amburger (podobnie zresztą jak i Askenazy w powołanej pracy) nie podał ministrów z okresu rządów powstania 1830/1831; uwzględnienie ich byłoby u Amburgea niewątpliwie wykroczeniem poza ramy tematu, który dotyczy tylko Rosji, chociaż w znaczeniu szerszym (przynajmniej do 1831 r.) niż Cesarstwo Rosyjskie.

¹ K. F. H o m m e l, *Des Herrn Marquis von Beccaria Unsterbliches Werk von Verbrechen und Strafen*, Hrsg. und mit einem Nachwort versehen von John Lekschas unter Mitarbeit von Walter Griebe, Akademie Verlag, Berlin 1966. Naj-

Obecnie otrzymujemy w ramach studiów i prac wydawniczych związanych z postacią Thomasiusa (Thomasiana, Heft 5) zbiór rozpraw jakie Thomasius poświęcił sprawie procesów przeciw czarownicom, rozpraw, które stanowiły niewątpliwie jedno z najdonioślejszych wydarzeń w dziejach wczesnego Oświecenia w Europie². Wydawca podjął w ten sposób kontynuację swych dawniejszych zamierzeń, których pierwszym rezultatem była ogłoszona w 1960 r. edycja rozprawy Thomasiusa o stosowaniu tortur³. Omawiana dziś publikacja zawiera dwujęzyczne, łacińskie i niemieckie, teksty dwóch dzieł Thomasiusa: *Dissertatio de crimine magiae* oraz *Dissertatio de origine ac progressu processus inquisitorii sagas*⁴ oraz wyjątki z wykładów Thomasiusa z 1702 r. związanych z problematyką procesów przeciw czarom. Wydawca poza indeksem osobowym stanowiącym zarazem wykaz literatury cytowanej przez Thomasiusa, zaopatrzył publikację związłą przedmową (s. 13 - 30), w której jednakże nie wyszedł poza ramy okoliczności związanych bezpośrednio z powstaniem publikowanych tekstów. Niewątpliwie nadszedł już czas, by postać Thomasiusa doczekała się wyczerpującej, całościowej rozprawy wyłącznie jego działalności poświęconej. Dla dziejów wczesnego Oświecenia w Europie to chyba jeden z najpilniejszych postulatów.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Toruń)

Annali di Storia del Diritto, t. IX, Mediolan 1965, ss. 597.

Kontynuując na łamach CPH omawianie tego włoskiego czasopisma historyczno-prawnego (recenzje z tomów I - VIII w poprzednich zeszytach CPH) przedstawiamy obecnie tom IX, którego układ i koncepcja wydawnicza odbiega zupełnie od tomów poprzednich. Podczas gdy dotychczasowe roczniki były zbiorami artykułów, rozpraw i recenzji różnych autorów, tom IX poświęcono tylko jednemu autorowi, zmarłemu niedawno znakomitemu historykowi prawa, Francesco Calasso. Redakcja Annali postanowiła w ten sposób uczcić pamięć założyciela i redaktora tego czasopisma, które w ostatnich latach osiągnęło dużą popularność także poza granicami Włoch.

Sylwetkę Calasso jako uczonego i pedagoga omówił na wstępie Guido Astuti. Dalej znajdujemy bibliografię prac Calasso (za lata 1928 - 1966), obejmującą 203 pozycje, w tym także wykaz wydawnictw seryjnych oraz czasopism i encyklopedii redagowanych przez niego.

nowsza ocenę syntetyczną roli Hommela dał E. Heintz w rozprawie *L'influenza di Beccaria sulla legislazione e la dottrina tedesca*, w: *Secondo centenario della pubblicazione dell' opera „Dei delitti e delle pene” di Cesare Beccaria*, Accademia Nazionale dei Lincei, CCCLXII — 1965, Quaderno 71, Roma 1965.

² Por. ogólnie moje uwagi w art. *Z problematyki procesów o czary. Uwagi na marginesie najnowszej literatury*, CPH, XIII, 2, 1961. Sprawom tym poświęcono w ostatnich latach dwie próby ujęć ogólnych: K. Baschwitz, *Hexen und Hexenprozesse. Die Geschichte eines Massenwahns*, I wyd. München 1963, wyd. II w 1966 Deutscher Taschenbuch Verlag, München, oraz w ramach kolekcji „Que sais-je?” zgrabna próba ujęcia całości przez dobrego znawcę tych zagadnień: J. Palou, *La sorcellerie*, Paris 1960 I wyd. Autorowi przecież zarzucić można zbyt skromne ujmowanie spraw nie francuskich.

³ Ch. Thomasius, *Über die Folter. Untersuchungen zur Geschichte der Folter*, Weimar 1960. Ogólnie o przełomowej roli Thomasiusa w tych latach dla rozwoju oświeczonej myśli niemieckiej por. uwagi E. Wintera w jego znakomitej próbie syntezy jaką stanowi dzieło pt. *Frühaufklärung. Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slavische Begegnung*, Akademie-Verlag, Berlin 1966, zwł. s. 64 n.

⁴ Wydania łacińskie z 1701 i 1712, niemieckie ówczesne respective z 1704 i 1712.